

Ю.Л. Сенін,
секретар Пленуму
Верховного Суду України,
заслужений юрист України

Summary
Based on the relevant provisions of civil legislation of Ukraine the article examines signs of novation and studies terms of its execution

Ознаки та умови здійснення новації за цивільним законодавством України

За влучним висловом Р. Саватьє, «зобов'язання не лише недовговічні, вони також рухливі та гнучкі, у них міститься потенційна можливість трансформації»¹. Одним із механізмів такої трансформації є новація.

Започатковані в римському приватному праві та запозичені різними правовими системами основні принципи новації (*aliquid, novi, animus — novandi*), припинення додаткових (акцесорних) зобов'язань (якщо інше не передбачено угодою сторін) — значною мірою вплинули на становлення цієї підстави припинення зобов'язань у сучасному цивільному праві. Разом з тим у Цивільному кодексі України (далі — ЦК) відтворена так звана проста (об'єктивна) новація, що зумовлено наявністю в цивільному праві інституту зміни осіб у зобов'язанні².

Новація характеризується подвійною правовою природою, адже вона виступає одночасно підставою для виникнення зобов'язальних правовідносин та підставою їх припинення

Дослідження, що стосуються цієї теми, обмежуються поодинокими статтями у періодичних виданнях, які мають несистемний характер та зачіпають лише невелике коло проблем, зокрема новації у позикове зобов'язання. Так, аналіз правової природи новації боргу у позикове зобов'язання проводився Є.О. Тулицькою³. Деякі загальні питання про новацію досліджувалися Т.В. Боднар, І.В. Висіцькою⁴ та іншими вченими.

Мета цієї статті — здійснити аналіз ознак та умов новації. У юридичній літературі ці категорії розуміються по-різному, часто ознаки називають умовами чи в ознаках визначають наслідки здійснення новації. Так, інколи зазначається, що ознакою новації є припинення всіх додаткових зобов'язань, що забезпечують виконання колишнього зобов'язання⁵, тоді як, очевидно, йдеться про наслідки новації.

¹ Саватьє Р. Теория обязательств. — М., 1972. — 307 с. (Тут і далі — переклад автора).

² Див.: Бабаєв М.М. Отступное и новация в гражданском праве России: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 2010. — 20 с.

³ Див.: Тулицька Є.О. Новація боргу у позикове зобов'язання за законодавством України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2010. — 20 с.

⁴ Див.: Боднар Т.В. Новація як спосіб заміни договірної зобов'язання // Наук. вісн. Чернівецьк. ун-ту. — 2004. — Вип. № 212. — С. 56—60; Висіцька І. Новація в цивільному законодавстві України // Справочник економіста: Ежемесячный специализированный журнал. — 2007. — № 5. — С. 55—57.

⁵ Див.: Гражданское право: Учебник. Часть I. Издание третье, переработанное и дополненное / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. — М., 1998. — 632 с.

Основні положення про новацію, вироблені протягом багатьох років у вітчизняній і закордонній цивілістичній доктрині, знайшли відбиток в ст. 604 ЦК.

Юридичною підставою для зобов'язання, що виникає при новації, є правочин сторін про припинення первісного зобов'язання, в якому одночасно встановлюється нове зобов'язання

По-перше, новація — це *спосіб припинення зобов'язання*, на що вказує її місце в системі цивільного права, адже в ЦК новація закріплена в гл. 50 «Припинення зобов'язання». Хоч треба враховувати, що новація характеризується подвійною правовою природою, адже вона виступає одночасно підставою для виникнення зобов'язальних правовідносин та підставою їх припинення.

Припинення одного й устанавлення іншого зобов'язання є не тільки послідовними діями, але вони перебувають у причинному зв'язку: колишнє припиняється тому, що мається на увазі встановити інше; нове зобов'язання встановлюється тому, що мається на увазі припинити попереднє ⁶.

По-друге, законодавець особливо підкреслює, що новація можлива лише між тими самими сторонами. Ця ознака є визначальною, адже за її відсутності правова природа нових правовідносин втратить своє значення в частині підстави припинення первісного зобов'язання ⁷.

По-третє, новація є *двосторонньою угодою*, не випадково стаття, в тому числі присвячена новації у ЦК, називається «Припинення зобов'язання за домовленістю сторін». Здійснюється вона у зв'язку з тим, що ціль первісного зобов'язання не реалізована чи реалізована не повною мірою.

Наявність домовленості сторін свідчить і про відсутність спору щодо припинення дії колишнього зобов'язання та вказує на умови нового зобов'язання.

Юридичною підставою для зобов'язання, що виникає при новації, є правочин сторін про припинення первісного зобов'язання, в якому одночасно встановлюється нове зобов'язання. Для новації обов'язкова наявність угоди сторін, тобто відсутність спору щодо припинення дії колишнього зобов'язання й щодо умов нового зобов'язання.

По-четверте, виникнення нового зобов'язання пов'язане з попереднім.

По-п'яте, новація спрямована саме на заміну первісного зобов'язання новим, а не на зміну. Нове зобов'язання відрізняється від припиненого, як правило, своїм змістом, хоча й залишається правовим зв'язком між тими ж особами ⁸.

Більшість цих ознак новації одночасно є умовами, необхідними та достатніми для вчинення новації, для того, щоб відповідні дії вважались саме новацією. Водночас умовами вчинення новації є те, що відповідний акт має бути двостороннім правочином, який вчинений між тими ж сторонами, що й у первісному зобов'язанні.

Тому до умов здійснення новації варто віднести такі.

1. Для припинення зобов'язання новацією нове зобов'язання повинне пов'язувати тих же осіб, що і первинне. При новації зберігається правосуб'єктний склад зобов'язання, через що новація не може передбачати зміну учасника правовідносин третьою особою, наприклад вигодонабувачем.

З вимоги законодавця про те, що сторони мають досягти згоди щодо заміни одного зобов'язання іншим, витікає ще один принциповий висновок: якщо новація має місце лише за згодою сторін, то вона не може встановлюватися за рішенням суду

2. Сторони мають досягти згоди щодо заміни одного зобов'язання іншим. «Домовленість» про новацію, про яку йдеться у ч. 2 ст. 604 ЦК, — це договір про заміну зобов'язання.

Стосовно новації боргу звичайно використовується термін «угода», «домовленість», а не «договір». «Договір» і «домовленість» є близькими термінами, адже договір є домовленістю двох або декількох сторін (ст. 626 ЦК). У цьому випадку терміни «домовленість» і «договір» варто визнати синонімічними ⁹.

Хоча в літературі справедливо відзначається, що у понятійному змісті «домовленість» за своїм обсягом ширше «договору» ¹⁰, однак у цьому випадку маємо визнати, що ці поняття є повністю співпадаючими ¹¹.

⁶ Див.: Гражданское право : Учебник / Под ред. С.П. Гришаева. — М., 1998. — 484 с.

⁷ Див.: Гражданское право : Учебник. В 3-х томах. Т. 1 / Отв. ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. — 6-е изд., перераб. и доп. — М., 2005. — С. 747.

⁸ Див.: Советское гражданское право : Учебник. В 2-х томах. Т. 1 / Илларионова Т.И., Кириллова М.Я., Красавчиков О.А. и др.: Под ред. О.А. Красавчикова. — 3-е изд., испр. и доп. — М., 1985. — С. 530.

⁹ Див.: Бабаев А.Б. Соглашение о новации, предоставлении отступного и прощение долга // Законодательство. — 2001. — № 9. — С. 18.

¹⁰ Див.: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право : В 4-х кн. Книга первая: Общие положения. — 2-е изд. — М., 2005. — С. 119—120.

¹¹ Див.: Бабаев А.Б. Соглашение о новации, предоставлении отступного и прощение долга. Знач. праця. — С. 18.

З вимоги законодавця про те, що сторони мають досягти згоди щодо заміни одного зобов'язання іншим, витікає ще один принциповий висновок: якщо новація має місце лише за згодою сторін, то вона не може встановлюватися за рішенням суду.

3. Новація вчиняється у формі двостороннього правочину (новаційного договору). Форма цього правочину не визначена у ст. 604 ЦК. Дискусія у фаховій літературі то-читься стосовно питання, чи має новаційний договір відповідати формі первісного договору чи наступного, якщо змінюється тип договору?

Деякі дослідники обстоюють думку, що новаційний договір як угода, що припиняє первісне зобов'язання, повинен вчинятися в тій же формі, що й угода, на підставі якої встановлене *первісне зобов'язання*. Приміром, якщо новаційний договір припиняє зобов'язання з договору, укладеного в нотаріальній формі, то новаційний (наступний) договір також повинен мати нотаріальну форму¹².

Статті 205, 210 ЦК визначають форму правочинів, необхідну для їх дієвості. Оскільки при вчиненні новації виникає нове зобов'язання, то для того, аби воно було дійсним, новацію слід вчиняти у формі, необхідній для нового зобов'язання

Вважаємо, що цю ситуацію можна вирішувати по-іншому.

Стаття 8 ЦК дає можливість застосовувати ті правові норми цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини. Це означає, що до інших випадків новації можна застосувати норму ч. 2 ст. 1053 ЦК, а саме: заміна боргу позиковим зобов'язанням провадиться з додержанням вимог про новацію і здійснюється у формі, встановленій для договору позики. Крім того, статті 205, 210 ЦК визначають форму правочинів, необхідну для їх дієвості. Оскільки при вчиненні новації виникає нове зобов'язання, то для того, аби воно було дійсним, новацію слід вчиняти у формі, необхідній для нового зобов'язання¹³.

Таким чином, оскільки у ст. 604 ЦК відсутня спеціальна умова про форму угоди, що лежить в основі новації, окрім ст. 1053 ЦК, яка присвячена новації боргу в позикове зобов'язання, що повинна відбуватися у формі, передбаченій для укладання договору позики, то є підстави для

висновку, що й у цілому на всі випадки зміни виду договору поширюється зазначена вимога. Мова, таким чином, іде про надання переваги правилу, що належить до нового зобов'язання.

Дуже важливо чітко зазначити у новаційному договорі про наміри сторін щодо припинення первісних зобов'язань, оскільки в судовій практиці трапляються позови, пов'язані з виникненням непорозуміння між сторонами через незрозумілі формулювання у договорі

Угода про заміну первісного зобов'язання іншим зобов'язанням (новація) має договірну природу. Новація є консенсуальним, двостороннім та оплатним договором¹⁴. Цей договір має правоприпинювальну природу, є організаційним договором.

Істотними умовами такого договору є: предмет; вказівка на колишнє й нове зобов'язання; вказівка на те, що нове зобов'язання виникає між тими ж особами, що й попереднє зобов'язання; і те, що нове зобов'язання виникає замість попереднього, яке припиняється¹⁵.

4. Обов'язковою умовою є наявність наміру сторін вчинити новацію. Про такий намір сторони повинні обов'язково зазначити у договорі. За відсутності такого застереження первинне зобов'язання не припиниться, а буде діяти разом з новим¹⁶.

Тому дуже важливо чітко зазначити у новаційному договорі про наміри сторін щодо припинення первісних зобов'язань, оскільки в судовій практиці трапляються позови, пов'язані з виникненням непорозуміння між сторонами через незрозумілі формулювання у договорі.

Якщо сторони не згадують про таку заміну або іншим способом не виражають явно свою волю її зробити, то будь-яку угоду, що встановлює зобов'язання, варто вважати такою, якою вона і є, тобто або правочином про зміну існуючого зобов'язання, або правочином про створення нового самостійного зобов'язання¹⁷.

Вважаємо, що для запобігання визнання схожих до новації відносин, наприклад, зміни договору, слід у ЦК чітко передбачити за аналогією зі ст. 1273 ЦК Франції: «Новація не передбачається;

¹⁴ Див.: Бабаєв М. М. Отступное и новация в гражданском праве России: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 2010. — С. 11.

¹⁵ Див.: Чайка И. В. Прекращение обязательств по основаниям, не связанным с их фактическим исполнением: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Волгоград, 2007. — С. 10.

¹⁶ Див.: Чуєва О. Внесения змін до договору, строк виконання за яким настав, а також що таке новація та як її застосувати / О. Чуєва // Мала енциклопедія нотаріуса (комплект). — 2008. — № 6. — С. 49.

¹⁷ Див.: Эрделевский А. М. О прекращении обязательств новацией // Законодательство. — 2008. — № 1. — С. 33.

¹² Див.: Андреев Ю. Н. Новация как способ прекращения обязательства // Право и государство: теория и практика. — 2006. — № 10. — С. 44.

¹³ Див.: Висітька І. Зазнач. праця. — С. 56.

треба, щоб воля зробити новацію ясно випливала з акта»¹⁸. Наприклад, було б доцільно доповнити ч. 2 ст. 604 ЦК абз. 2 такого змісту: «Домовленість сторін про припинення первісного зобов'язання новацією має явно випливати із її змісту».

Новація припускає обов'язкову наявність старого зобов'язання, що замінюється новим зобов'язанням. У порядку новації виникає новий борг як заміна старого. Відповідно недійсність первинного зобов'язання неминуче призведе до недійсності й нового зобов'язання, що витікає з новації

5. Однією із істотних умов новації є дійсність первинного зобов'язання, оскільки при новації угода сторін про припинення первісного зобов'язання здійснюється з метою виникнення нового.

Новація припускає обов'язкову наявність старого зобов'язання, що замінюється новим зобов'язанням. У порядку новації виникає новий борг як заміна старого. Відповідно недійсність первинного зобов'язання неминуче призведе до недійсності й нового зобов'язання, що витікає з новації.

А тому недійсність нового зобов'язання означає, що сторони залишилися пов'язаними первинним зобов'язанням і новація не відбулася.

Таким чином, новація не може визнаватися дійсною, якщо недійсне первісне зобов'язання. Така теза, безумовно, правильно відображає існуюче положення закону і, як загальне правило, не викликає заперечень. Новація — це зобов'язання, похідне від первісного зобов'язання, і через це недоліки елементів первісного зобов'язання повинні для неї мати ті ж правові наслідки.

Ознаки недійсності оспорюваної угоди не мають правового значення поки сторона не заявить про це, тому, якщо угода не оскаржена, сторони вправі засноване на ній зобов'язання замінити новим, яке повинне визнаватися дійсним

Однак наведене судження навряд чи варто вважати універсальним та застосовувати до будь-якого зобов'язання, що використовується для заміни первісних правовідносин. Наслідком недійсності угоди є реституція, що забезпечує повернення сторін у становище, що існувало до укладання недійсної угоди. Без звернення до суду сторони можуть самостійно узгодити умови реституції за недійсною угодою, оформивши їх як новацію або відступне. Зобов'язання, що виникло, фактично замінить недійсну угоду, визначивши наслідки її недійсності, а укладену угоду не можна буде визнавати недійсною. Ще більш

очевидна можливість заміни недійсної угоди новим зобов'язанням тоді, коли первісна угода оспорюється. Ознаки недійсності оспорюваної угоди не мають правового значення поки сторона не заявить про це, тому, якщо угода не оскаржена, сторони вправі засноване на ній зобов'язання замінити новим, яке повинне визнаватися дійсним¹⁹.

6. Новація передбачає зміну змісту зобов'язання.

У ЦК Російської Федерації (РФ) прямо передбачається необхідність зміни *предмета* або *способу* виконання. На нашу думку, позиція російського законодавця надто жорстка, хоч сам факт уточнення того, якими мають бути зміни, щоб визнати домовленість про зміну зобов'язання саме новацією, є загалом вірним.

Але вказівка в п. 1 ст. 414 ЦК РФ на інший предмет і спосіб виконання первісного зобов'язання як кваліфікуючу ознаку новації не охоплює всіх випадків новації. Новацією є також укладання сторонами угоди, що змінює підставу зобов'язання, тобто правову мету, на досягнення якої спрямовані встановлені первісною угодою майнові обов'язки.

Новація, пов'язана зі зміною підстави зобов'язання, має особливе практичне значення. Законодавець у ст. 1053 ЦК прямо передбачив можливість новації боргу, що має своїм предметом гроші або іншу річ, визначену родовими ознаками, які виникли з купівлі-продажу, оренди майна, підряду або іншої підстави, у позикове зобов'язання.

Вважаємо, що більш точною буде теза про те, що нове зобов'язання виникає між тими самими особами, відрізняючись від попереднього своїм *змістом*, або виконується те саме, але на іншій правовій підставі.

7. Остання умова — допустимість заміни первісного зобов'язання новим. Так, новація щодо відшкодування шкоди життю і здоров'ю буде недійсною, про що міститься пряма вказівка у ст. 604 ЦК.

Таким чином, новація тільки тоді припиняє зобов'язання, коли угода про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням відповідає всім вимогам закону, тобто укладена в певній, передбаченій законом формі, між сторонами, які залишаються незмінними, досягнуто згоди за всіма істотними умовами установлюваного сторонами зобов'язання й правочин є дійсним.

¹⁸ Див.: Сават'є Р. Значч. праця. — С. 378.

¹⁹ Див.: Мурашко М.С. Новация и отступное: сходство и различия // Российское правосудие. — 2009. — № 7. — С. 20.